

Konwencja o prawach dziecka

Dystrybucja: ogólna

2 marca 2021 r.

Język oryginału: angielski

Konwencja o prawach dziecka**Komentarz Ogólny Nr 25 (2021) w sprawie praw dziecka w środowisku cyfrowym****I. Wprowadzenie**

1. Dzieci, z którymi konsultowano się na potrzeby niniejszego Komentarza Ogólnego, stwierdziły, że technologie cyfrowe są niezbędne w ich obecnym i przyszłym życiu: „dzięki technologii cyfrowej możemy uzyskać informacje z całego świata”, „[technologia cyfrowa] przedstawiła mi najważniejsze aspekty tego, jak się identyfikuję”, „kiedy jesteśmy smutni, Internet pozwala zobaczyć coś, co sprawi nam radość.”¹

2. Środowisko cyfrowe stale się rozwija i rozszerza, obejmując technologie informacyjne i komunikacyjne, w tym sieci cyfrowe, treści, usługi i aplikacje, urządzenia i środowiska skomunikowane sieciowo, rzeczywistość wirtualną i rozszerzoną, sztuczną inteligencję, robotykę, systemy zautomatyzowane, algorytmy i analitykę danych, biometrię i technologie implantów.²

3. Środowisko cyfrowe odgrywa coraz ważniejszą rolę w większości aspektów życia dzieci, także w czasach kryzysu, ponieważ funkcje społeczne, m.in. w sferze oświaty, administracji publicznej i handlu, w coraz większym stopniu opierają się na zastosowaniu technologii cyfrowych. Daje to nowe możliwości realizacji praw dziecka, jednocześnie jednak rodzi ryzyko ich naruszenia lub nadużycia. W trakcie konsultacji dzieci wyraziły pogląd, że środowisko cyfrowe powinno wspierać, promować i zabezpieczać bezpieczne i sprawiedliwe korzystanie przez nie z jego elementów: „Chcielibyśmy, aby władze państwowe, firmy technologiczne i nauczyciele pomagali nam radzić sobie z nierzetelnymi informacjami w sieci”, „chciałbym dokładnie wiedzieć, co naprawdę dzieje się z moimi danymi (...). Kto je gromadzi? W jaki sposób są one zbierane?”, „obawiam się, że (...) moje dane mogą być udostępniane”.³

4. Prawa każdego dziecka muszą być respektowane, chronione i realizowane w środowisku cyfrowym. Innowacyjne rozwiązania w zakresie technologii cyfrowych mają szeroko zakrojony, a zarazem wielowymiarowy wpływ na życie dziecka oraz jego prawa, nawet jeśli ono samo nie korzysta z Internetu. Używanie technologii cyfrowych w sposób wartościowy może pomóc dzieciom w realizacji pełnego zakresu ich praw obywatelskich, politycznych, kulturalnych, gospodarczych i społecznych. Jednakże brak włączenia cyfrowego może doprowadzić do pogłębienia się istniejących nierówności, a także pojawienia się nowych.

5. Niniejszy Komentarz Ogólny opiera się na doświadczeniach Komitetu zebranych w procesie analizy raportów państw-stron, efektach dnia debaty ogólnej na temat mediów cyfrowych i praw dziecka, orzecznictwie organów utworzonych na mocy międzynarodowych traktatów w dziedzinie praw człowieka, zaleceniach Rady Praw Człowieka i procedurach specjalnych Rady, dwóch rundach konsultacji z państwami, ekspertami i innymi zainteresowanymi stronami w sprawie zarysu koncepcji i projektu końcowego, a także konsultacjach międzynarodowych z grupą 709 dzieci z 28 krajów z kilku regionów, żyjących w bardzo zróżnicowanych warunkach.

6. Niniejszy komentarz ogólny należy czytać w nawiązaniu do innych odpowiednich Komentarzy Ogólnych Komitetu oraz wydanymi przez niego wytycznymi w sprawie wdrożenia Protokołu fakultatywnego do Konwencji w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii.

II. Cel

7. W niniejszym Komentarzu Ogólnym Komitet wyjaśnia, w jaki sposób państwa-strony powinny wdrażać postanowienia Konwencji w zakresie środowiska cyfrowego, a jednocześnie

¹ „Our rights in a digital world” [„Nasze prawa w cyfrowym świecie”], raport podsumowujący konsultacje z dziećmi na potrzeby niniejszego komentarza ogólnego, s. 14 i 22. Dostęp: <https://5rightsfoundation.com/uploads/Our%20Rights%20in%20a%20Digital%20World.pdf>. Wszystkie przytaczane opinie dzieci pochodzą z tego raportu.

² Słowniczek pojęć dostępny jest na stronie internetowej Komitetu pod adresem:

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCRC%2fINF%2f9314&Lang=en.

³ Raport „Our rights in a digital world” [„Nasze prawa w cyfrowym świecie”], s. 14, 16, 22 i 25.

przedstawia wytyczne dotyczące odpowiednich środków ustawodawczych, politycznych i innych pozwalających zapewnić pełne przestrzeganie zobowiązań wynikających z Konwencji i Protokołów fakultatywnych do niej w świetle możliwości, zagrożeń i wyzwań związanych z promocją, poszanowaniem, ochroną i realizacją wszystkich praw dziecka w środowisku cyfrowym.

III. Zasady ogólne

8. Wprowadzenie wszystkich pozostałych praw wynikających z Konwencji należy rozpatrywać przez pryzmat czterech wskazanych poniżej zasad. Powinny one służyć jako wskazówka przy ustalaniu środków niezbędnych do zagwarantowania realizacji praw dziecka w kontekście środowiska cyfrowego.

A. Brak dyskryminacji

9. Prawo do braku dyskryminacji nakłada na państwa-strony obowiązek zapewnienia równego i skutecznego dostępu wszystkim dzieci do środowiska cyfrowego w sposób dla nich wartościowy.⁴ Państwa-strony powinny podjąć wszelkie działania konieczne do przezwyciężenia wykluczenia cyfrowego. Obejmuje to zapewnienie swobodnego i bezpiecznego dostępu dzieci do technologii cyfrowych w wyznaczonych miejscach publicznych oraz inwestowanie w politykę i programy wspierające przystępny dostęp do nich oraz umiejętne z nich korzystanie przez wszystkie dzieci w placówkach oświatowych, środowisku społecznym i w domu.

10. Dyskryminacja dzieci może się przejawiać w postaci wykluczenia ich z korzystania z technologii i usług cyfrowych albo otrzymywania nienawistnych wiadomości czy bycia ofiarą niesprawiedliwego traktowania w związku z korzystaniem z ww. technologii. Inne przejawy dyskryminacji mogą występować w sytuacji, gdy automatyczne procesy, których efektem jest filtrowanie danych, profilowanie lub podejmowanie decyzji, opierają się na tendencyjnych, częściowych lub uzyskanych w sposób nieuczciwy danych dotyczących dziecka.

11. Komitet wzywa państwa-strony do podjęcia aktywnych działań na rzecz zapobiegania dyskryminacji ze względu na płeć, niepełnosprawność, status społeczno-ekonomiczny, etniczne czy narodowe, język lub z jakichkolwiek innych przyczyn, a także dyskryminacji dzieci ze środowisk mniejszości narodowych i ludów tubylczych, osób ubiegających się o azyl, uchodźców i migrantów, lesbijek, gejów, osób biseksualnych, osób transpłciowych i interseksualnych, dzieci będących ofiarami i ocalałych z handlu ludźmi lub wykorzystywania seksualnego, dzieci w pieczy zastępczej, dzieci pozbawionych wolności oraz dzieci znajdujących się w innej szczególnie trudnej sytuacji. Niezbędne będą konkretne środki zmierzające do wyrównania różnic u dziewcząt wynikających z tzw. podziału cyfrowego (ang. *digital divide*) ze względu na płeć, a także kładące szczególny nacisk na dostępność, edukację cyfrową, ochronę danych osobowych i bezpieczeństwo w sieci.

B. Dobro dziecka

12. Dobro (najlepiej pojęty interes) dziecka to dynamiczne pojęcie wymagające oceny odpowiedniej do danego kontekstu.⁵ Środowisko cyfrowe nie zostało pierwotnie stworzone z myślą o dzieciach, jednak odgrywa istotną rolę w ich życiu. Państwa-strony powinny zadbać, aby we wszystkich działaniach związanych z zapewnieniem środowiska cyfrowego, jego regulacją, projektowaniem, zarządzaniem nim i korzystaniem z niego na pierwszym miejscu stawiane było dobro dziecka.

13. Państwa-strony powinny zaangażować w takie działania krajowe i lokalne organy nadzorujące realizację praw dziecka. Rozpatrując dobro dziecka, powinny one mieć na względzie wszystkie prawa dziecka, w tym prawo do poszukiwania, uzyskiwania i przekazywania informacji, ochrony przed krzywdą oraz nadawania należytej wagi ich poglądom, a także zapewnić przejrzystość oceny dobra dziecka i zastosowanych kryteriów.

C. Prawo do życia, przeżycia i rozwoju

14. Możliwości oferowane przez środowisko cyfrowe odgrywają coraz bardziej znaczącą rolę w rozwoju dziecka i mogą okazać się kluczowe dla jego życia i przeżycia, zwłaszcza w sytuacjach kryzysowych. Państwa-strony powinny podjąć odpowiednie środki na rzecz ochrony dzieci przed zagrożeniami dla ich prawa do życia, przeżycia i rozwoju. Zagrożenia związane z treścią, kontaktem, zachowaniem i umowami obejmują m.in. treści o charakterze brutalnym lub

⁴ Komentarz Ogólny nr 9 (2006), pkt 37–38.

⁵ Komentarz Ogólny nr 14 (2013), pkt 1.

seksualnym, cyberagresję i nękanie, hazard, wykorzystywanie i nadużycia, w tym wykorzystywanie i nadużycia seksualne, a także promowanie lub zachęcanie do popełnienia samobójstwa lub działań zagrażających życiu, w tym przez przestępców lub grupy zbrojne określane jako terrorystyczne lub brutalnie ekstremistyczne. Państwa-strony powinny określić i eliminować pojawiające się zagrożenia, na które w różnych sytuacjach narażone są dzieci, w tym poprzez wsłuchiwanie się w ich opinie na temat charakteru poszczególnych zagrożeń, z jakimi się spotykają.

15. Korzystanie z urządzeń cyfrowych nie powinno przynosić szkody, nie powinno także zastępować kontaktów międzyludzkich wśród dzieci bądź między dziećmi a rodzicami lub opiekunami. Państwa-strony powinny zwracać szczególną uwagę na skutki, jakie korzystanie z technologii ma w pierwszych latach życia, kiedy plastyczność mózgu jest największa, a otoczenie społeczne, w szczególności relacje z rodzicami i opiekunami mają zasadnicze znaczenie w kształtowaniu rozwoju poznawczego, emocjonalnego i społecznego dziecka. We wczesnych latach życia konieczne może być zachowanie środków ostrożności, stosownie do konstrukcji, przeznaczenia i zastosowań danych technologii. Rodzice, opiekunowie, wychowawcy i inne właściwe osoby powinny uzyskać szkolenia i porady dotyczące właściwego korzystania z urządzeń cyfrowych, z uwzględnieniem wyników badań nad skutkami technologii cyfrowych dla rozwoju dziecka, zwłaszcza w okresach krytycznych najbardziej intensywnego rozwoju neurologicznego we wczesnym dzieciństwie i wieku dojrzewania.⁶

D. Poszanowanie poglądów dziecka

16. Dzieci wskazywały, że środowisko cyfrowe daje im istotne możliwości zabierania głosu w sprawach, które ich dotyczą.⁷ Korzystanie z technologii cyfrowych może pomóc w realizacji idei uczestnictwa dzieci na szczeblu lokalnym, krajowym i międzynarodowym.⁸ Państwa-strony powinny promować znajomość i dostęp do środków cyfrowych pozwalających dzieciom na wyrażanie własnych opinii, a także oferować im edukację i wsparcie, aby mogły uczestniczyć w życiu społecznym na równi z dorosłymi, w razie potrzeby także anonimowo, dzięki czemu mogłyby być skutecznymi rzecznikami swoich praw, tak indywidualnie, jak i jako grupa.

17. W procesie tworzenia przepisów ustawowych, polityki, programów, usług i szkoleń z zakresu praw dziecka w środowisku cyfrowym, państwa-strony powinny zaangażować wszystkie dzieci, wsłuchiwać się w ich potrzeby i nadać odpowiednią wagę wyrażanym przez nie opiniom. Powinny one dopilnować, aby dostawcy usług cyfrowych podejmowali aktywny dialog z dziećmi, stosując odpowiednie zabezpieczenia, a także należycie uwzględniali ich opinie podczas opracowywania produktów i usług.

18. Państwa-strony zachęca się do wykorzystywania środowiska cyfrowego do prowadzenia konsultacji z dziećmi w sprawach istotnych środków ustawodawczych, administracyjnych i innych, a także do troski o poważne traktowanie ich opinii i zapewnienia, aby uczestnictwo dzieci nie skutkowało nadmiernym monitoringiem bądź gromadzeniem danych z naruszeniem ich prawa do prywatności, wolności myśli i opinii. Powinny one zagwarantować udział w procesach konsultacyjnych również dzieci pozbawionych dostępu do technologii lub umiejętności korzystania z niej.

IV. Rozwijające się zdolności dziecka

19. Państwa-strony powinny respektować rozwijające się zdolności dziecka jako podstawową zasadę warunkującą podejmowane działania w perspektywie procesu stopniowego nabywania przez dziecko kompetencji, zrozumienia i sprawczości.⁹ Proces ten ma szczególne znaczenie w środowisku cyfrowym, w którym dzieci mogą się poruszać w sposób bardziej niezależny od nadzoru rodziców i opiekunów. Zagrożenia i szanse związane z korzystaniem przez dziecko ze środowiska cyfrowego zmieniają się w zależności od jego wieku i etapu rozwoju. Powyższymi względami należy się kierować każdorazowo przy opracowywaniu środków służących ochronie dzieci w tym środowisku lub ułatwieniu ich dostępu do niego. Konstrukcja środków dostosowanych do wieku powinna być oparta na wynikach najlepszych i najbardziej aktualnych dostępnych badań z różnych dziedzin.

20. Państwa-strony powinny uwzględniać zmieniającą się pozycję dziecka i jego sprawczość we współczesnym świecie, jego kompetencje i poziom zrozumienia, które rozwijają się w sposób

⁶ Komentarz Ogólny nr 24 (2019), pkt 22 oraz Komentarz Ogólny nr 20 (2016), pkt 9–11.

⁷ Raport „Our rights in a digital world” [„Nasze prawa w cyfrowym świecie”], s. 17.

⁸ Komentarz Ogólny nr 14 (2013), pkt 89–91.

⁹ Komentarz Ogólny nr 7 (2005), pkt 17 oraz Komentarz Ogólny nr 20 (2016), pkt 18 i 20.

nierównomierny w poszczególnych obszarach umiejętności i aktywności, a także zróżnicowany charakter występujących zagrożeń. Obok powyższych względów nie należy również zapominać o wadze korzystania przez nie z przysługujących mu praw we wspieranych środowiskach oraz zakresie indywidualnych doświadczeń i okoliczności.¹⁰ Państwa-strony powinny dopilnować, aby dostawcy usług cyfrowych oferowali usługi adekwatne do rozwijających się zdolności dziecka.

21. Stosownie do obowiązku państw w zakresie udzielania rodzicom i opiekunom odpowiedniej pomocy w wykonywaniu obowiązków związanych z wychowywaniem dzieci państwa-strony powinny propagować wśród nich świadomość konieczności respektowania rozwijającej się autonomii, zdolności i prywatności dziecka. Powinny one wspierać rodziców i opiekunów w nabywaniu umiejętności posługiwania się technologiami cyfrowymi oraz wiedzy na temat zagrożeń dla dzieci, aby pomóc im wspierać dzieci w realizacji ich praw, w tym do ochrony, w środowisku cyfrowym.

V. Ogólne środki realizacji podejmowane przez państwa-strony

22. Możliwości realizacji praw dziecka i ich ochrona w środowisku cyfrowym wymagają szerokiego wachlarza środków ustawodawczych, administracyjnych i innych, w tym także zapobiegawczych.

A. Przepisy prawne

23. Państwa-strony powinny zweryfikować, przyjąć i uaktualnić przepisy prawa krajowego zgodnie z międzynarodowymi standardami praw człowieka, aby zapewnić zgodność środowiska cyfrowego z prawami określonymi w Konwencji i Protokołach fakultatywnych do niej. Przepisy prawne powinny pozostawać aktualne w kontekście postępu technologicznego i pojawiających się praktyk. Należy usankcjonować przeprowadzanie ocen wpływu na prawa dziecka w celu ich uwzględnienia w przepisach ustawowych, przy podziale środków budżetowych oraz w innych decyzjach administracyjnych dotyczących środowiska cyfrowego, a także propagować ich stosowanie przez organy administracji publicznej i przedsiębiorców związanych ze środowiskiem cyfrowym.¹¹

B. Kompleksowa polityka i strategia

24. Państwa-strony powinny zadbać o to, aby krajowa polityka dotycząca praw dziecka w szczególności sposobie podejmowała kwestie środowiska cyfrowego, a także wprowadzić odpowiednie regulacje, kodeksy branżowe, standardy projektowania i plany działania poddawane systematycznej ocenie i aktualizacji. Tego rodzaju środki polityki krajowej powinny stawiać sobie za cel zapewnienie dzieciom możliwości czerpania korzyści z uczestnictwa w środowisku cyfrowym oraz bezpiecznego dostępu do niego.

25. Ochrona dzieci w sieci powinna być integralnym elementem krajowej polityki ochrony dziecka. Państwa-strony powinny wdrożyć środki chroniące dzieci przed zagrożeniami, w tym cyberagresją i wykorzystywaniem seksualnym przy użyciu technologii cyfrowych oraz niegodziwym traktowaniem w Internecie, zagwarantować prowadzenie dochodzenia w sprawie tego rodzaju przestępstw i zapewnić środki zaradcze oraz wsparcie dla pokrzywdzonych dzieci. Powinny one również odpowiadać na potrzeby dzieci znajdujących się w niekorzystnej lub trudnej sytuacji, w tym poprzez udostępnianie przyjaznych dzieciom informacji, w razie potrzeby przetłumaczonych na odpowiednie języki mniejszości.

26. Państwa-strony powinny zapewnić funkcjonowanie skutecznych mechanizmów ochrony dziecka w sieci oraz polityki ochrony bezpieczeństwa i dobra dziecka, przy jednoczesnym poszanowaniu innych praw dzieci, we wszystkich miejscach, w których mają dostęp do środowiska cyfrowego, czyli m.in. w domu, placówkach oświatowych, kafejkach internetowych, młodzieżowych domach kultury, bibliotekach oraz zakładach opieki zdrowotnej i placówkach pieczy zastępczej.

C. Koordynacja

27. Aby uwzględnić wielopłaszczyznowe skutki, jakie dla praw dziecka ma środowisko cyfrowe, państwa-strony powinny wyznaczyć organ państwowy uprawniony do koordynowania polityki, wytycznych i programów związanych z prawami dziecka realizowanych przez poszczególne centralne organy administracji rządowej i na różnych szczeblach administracji państwowej.¹²

¹⁰ Komentarz Ogólny nr 20 (2016), pkt 20.

¹¹ Komentarz Ogólny nr 5 (2003), pkt 45, Komentarz Ogólny nr 14 (2013), pkt 99 oraz Komentarz Ogólny nr 16 (2013), pkt 78–81.

¹² Komentarz Ogólny nr 5 (2003), pkt 37.

Tego rodzaju krajowy mechanizm koordynacji powinien angażować szkoły i sektor teleinformatyczny oraz działać we współpracy z przedsiębiorcami, społeczeństwem obywatelskim, środowiskiem akademickim i organizacjami na rzecz realizacji praw dziecka w środowisku cyfrowym na poziomie międzysektorowym, krajowym, regionalnym i lokalnym.¹³ Powinien on czerpać z wiedzy technologicznej i innej istotnej wiedzy merytorycznej posiadanej w ramach struktur rządowych i poza nimi, stosownie do potrzeb, a także podlegać niezależnej ocenie pod kątem skuteczności w realizacji swoich zadań.

D. Alokacja zasobów

28. Państwa-strony powinny mobilizować, przydzielać i wykorzystywać zasoby publiczne do wdrażania przepisów prawnych, polityki i programów służących pełnej realizacji praw dziecka w środowisku cyfrowym oraz podnoszeniu poziomu włączenia cyfrowego, co jest konieczne do rozwiązania problemu rosnącego wpływu środowiska cyfrowego na życie dziecka oraz propagowania równości w dostępie do usług i łączności, a także ich przystępności.¹⁴

29. W przypadku gdy zasoby przekazywane są przez sektor przedsiębiorstw lub zostały pozyskane w ramach współpracy międzynarodowej, państwa-strony powinny zagwarantować brak ingerencji i utrudnień ze strony osób trzecich w procesie wykonywania przysługujących im uprawnień, mobilizacji przychodów, podziału i wydatkowania środków budżetowych.¹⁵

E. Zbieranie danych i prowadzenie badań

30. Kluczowe znaczenie dla zrozumienia wpływu środowiska cyfrowego na życie dziecka, oceny jego skutków dla przysługujących mu praw oraz oceny skuteczności interwencji państwa mają systematycznie aktualizowane dane i prowadzone badania. Państwa-strony powinny zapewnić zbieranie rzetelnych, kompleksowych danych pozyskiwanych w odpowiedni sposób w podziale według wieku, płci, niepełnosprawności, lokalizacji geograficznej, pochodzenia etnicznego lub narodowościowego oraz statusu społeczno-ekonomicznego. Tego rodzaju dane i wyniki badań, w tym prowadzonych z udziałem dzieci, powinny stanowić podstawę dla wypracowywania przepisów prawnych, polityki i praktyki, powinny też być ogólnodostępne.¹⁶ Zbieranie danych i prowadzenie badań dotyczących życia dzieci w świecie cyfrowym musi odbywać się z poszanowaniem ich prywatności i zachowaniem najwyższych standardów etycznych.

F. Niezależny monitoring

31. Państwa-strony powinny zapewnić, aby zakres uprawnień krajowych instytucji praw człowieka i innych odpowiednich niezależnych instytucji obejmował prawa dziecka w środowisku cyfrowym, a także były one w stanie przyjmować, badać i rozpatrywać skargi dzieci i ich przedstawicieli.¹⁷ Jeżeli istnieją niezależne organy nadzoru monitorujące działania związane ze środowiskiem cyfrowym, krajowe instytucje praw człowieka powinny ściśle z nimi współpracować w zakresie skutecznego wykonywania uprawnień dotyczących praw dziecka.¹⁸

G. Rozpowszechnianie informacji, kampanie społeczne i edukacja

32. Państwa-strony powinny rozpowszechniać informacje i prowadzić kampanie społeczne na temat praw dziecka w środowisku cyfrowym ze szczególnym uwzględnieniem działań mających bezpośredni lub pośredni wpływ na dzieci. Powinny one tworzyć warunki sprzyjające realizacji programów edukacyjnych dla dzieci, rodziców i opiekunów, ogółu społeczeństwa i decydentów politycznych podnoszących poziom ich wiedzy na temat praw dziecka w kontekście możliwości i zagrożeń związanych z produktami i usługami cyfrowymi. Tego rodzaju programy powinny zawierać informacje, w jaki sposób dzieci mogą korzystać z produktów i usług cyfrowych oraz rozwijać swoje umiejętności i zdolności cyfrowe, jak chronić prywatność dzieci i zapobiegać wiktyfikacji oraz jak rozpoznać dziecko będące ofiarą krzywdy wyrządzonej w sieci lub poza nią i odpowiednio zareagować. Przedmiotowe programy powinny być oparte na badaniach i konsultacjach z dziećmi, rodzicami i opiekunami.

33. Osoby pracujące na rzecz dzieci i z dziećmi, a także sektor przedsiębiorstw, w tym branża technologiczna, powinny przejść szkolenie obejmujące problematykę wpływu środowiska

¹³ Tamże, pkt 27 i 39.

¹⁴ Komentarz Ogólny nr 19 (2016), pkt 21.

¹⁵ Tamże, ust. 27 (b).

¹⁶ Komentarz Ogólny nr 5 (2003), pkt 48 i 50.

¹⁷ Komentarz Ogólny nr 2 (2002), pkt 2 i 7.

¹⁸ Tamże, pkt 7.

cyfrowego na prawa dziecka w różnorodnych kontekstach, sposobów korzystania przez dzieci z przysługujących im praw w środowisku cyfrowym oraz dostępu i wykorzystywania przez nie technologii. Szkolenie powinno dotyczyć także zastosowania międzynarodowych standardów praw człowieka w środowisku cyfrowym. Państwa-strony powinny zadbać o zapewnienie specjalistom pracującym na każdym poziomie edukacji szkolenia z zakresu środowiska cyfrowego przed rozpoczęciem pracy i w trakcie pracy, aby wspierać rozwój ich wiedzy, umiejętności i praktyki.

H. Współpraca ze społeczeństwem obywatelskim

34. Państwa-strony powinny systematycznie angażować społeczeństwo obywatelskie, w tym grupy dziecięce i organizacje pozarządowe działające w dziedzinie praw dziecka, jak również zajmujące się środowiskiem cyfrowym, w proces tworzenia, wdrażania, monitorowania i oceny przepisów prawa, polityki, planów i programów dotyczących praw dziecka. Powinny one także zagwarantować możliwość realizacji przez organizacje społeczeństwa obywatelskiego działań związanych z promocją i ochroną praw dziecka w środowisku cyfrowym.

I. Prawa dziecka a sektor przedsiębiorstw

35. Świadcząc usługi i dostarczając produkty związane ze środowiskiem cyfrowym, sektor przedsiębiorstw, obejmujący także organizacje niezarobkowe, ma bezpośredni i pośredni wpływ na prawa dziecka. Przedsiębiorcy powinni respektować prawa dziecka oraz zapobiegać i przeciwdziałać ich nadużywaniu w środowisku cyfrowym. Państwa-strony mają obowiązek zapewnienia wywiązywania się przez przedsiębiorstwa z tych obowiązków.¹⁹

36. Państwa-strony powinny podjąć środki, w tym poprzez wypracowywanie, monitorowanie, wdrażanie i ocenę przepisów prawnych, regulacji i polityki, w celu zapewnienia przestrzegania przez przedsiębiorców spoczywających na nich obowiązków w zakresie zapobiegania wykorzystywaniu ich sieci lub usług internetowych w sposób, który prowadzi lub przyczynia się do naruszenia lub nadużywania praw dziecka, w tym jego prawa do prywatności i ochrony, a także zapewnienia dzieciom, rodzicom i opiekunom szybkich i skutecznych środków zaradczych. Powinny one także zachęcać przedsiębiorców do przekazywania opinii publicznej informacji, a także przystępnych i aktualnych porad służących wspieraniu bezpiecznej i korzystnej aktywności cyfrowej dzieci.

37. Państwa-strony mają obowiązek chronić dzieci przed naruszeniami ich praw przez przedsiębiorstwa, w tym prawa do ochrony przed wszelkimi formami przemocy w środowisku cyfrowym. Choć przedsiębiorcy mogą nie być bezpośrednio zamieszani w popełnianie szkodliwych czynów, poprzez m.in. projektowanie i obsługę usług cyfrowych mogą oni powodować lub przyczyniać się do naruszenia prawa dziecka do wolności od przemocy. Państwa-strony powinny wprowadzić, monitorować i egzekwować przepisy prawne i regulacje mające na celu zapobieganie naruszeniom prawa do ochrony przed przemocą, a także służące bieżącemu ściganiu, sądzeniu i naprawianiu naruszeń pojawiających się w środowisku cyfrowym.²⁰

38. Państwa-strony powinny nałożyć na sektor przedsiębiorstw wymóg przeprowadzania audytów praw dziecka (*due diligence*), w szczególności ocen wpływu na prawa dziecka, i podawania ich wyników do wiadomości publicznej, ze szczególnym uwzględnieniem źródnicowanych i niekiedy bardzo poważnych skutków funkcjonowania środowiska cyfrowego dla dzieci.²¹ Powinny one podjąć odpowiednie działania na rzecz zapobiegania, kontroli, ścigania i karania nadużyć praw dziecka przez przedsiębiorców.

39. Oprócz opracowania przepisów prawnych i polityki państwa-strony powinny wymagać od wszystkich przedsiębiorców mających wpływ na prawa dziecka w środowisku cyfrowym wdrożenia ram regulacyjnych, kodeksów branżowych i regulaminów świadczenia usług spełniających najwyższe standardy w zakresie etyki, prywatności i bezpieczeństwa w sferze projektowania, inżynierii, rozwoju, obsługi, dystrybucji i marketingu ich produktów i usług. Dotyczy to także przedsiębiorców kierujących swoją ofertą do dzieci, mających dziecięcych odbiorców ostatecznych lub w inny sposób mających wpływ na dzieci. Od takich przedsiębiorców należy wymagać zachowywania najwyższych standardów przejrzystości i rozliczalności, a także zachęcać ich do podejmowania działań innowacyjnych dla dobra dziecka. Należy także nałożyć

¹⁹ Komentarz Ogólny nr 16 (2013), pkt 28, 42 i 82.

²⁰ Tamże, pkt 60.

²¹ Tamże, pkt 50 i 62–65.

na nich wymóg podawania wyjaśnień regulaminów świadczenia usług dostosowanych do wieku dzieci lub kierowanych do rodziców i opiekunów najmłodszych dzieci.

J. Reklama komercyjna i marketing

40. W środowisku cyfrowym działają przedsiębiorcy utrzymujący się z przetwarzania danych osobowych w celu kierowania treści przynoszących dochody lub płatnych, a tego rodzaju procesy w sposób zamierzony i niezamierzony kształtują doświadczenia cyfrowe dzieci. Wiele z tych procesów przebiega z udziałem wielu partnerów handlowych, co prowadzi do tworzenia łańcucha dostaw w zakresie działalności handlowej i przetwarzania danych osobowych w sposób mogący skutkować naruszeniem lub nadużywaniem praw dziecka, w tym ze względu na funkcjonalności reklam, które przewidują działania dziecka i kierują je w stronę bardziej ekstremalnych treści, automatyczne powiadomienia, które mogą zakłócać sen, czy też wykorzystywanie danych osobowych dziecka lub jego lokalizacji w celu prezentowania potencjalnie szkodliwych treści o charakterze komercyjnym.

41. W procesie regulacji działań reklamowych i marketingowych adresowanych do dzieci i dla nich dostępnych państwa-strony powinny na pierwszym miejscu stawiać dobro dziecka. Treści sponsorowane, zawierające lokowanie produktu i wszelkie inne formy treści o charakterze handlowym powinny być wyraźnie odróżnione od wszystkich pozostałych treści i nie powinny utrwalać stereotypów dotyczących płci lub rasy.

42. Państwa-strony powinny prawnie zakazać profilowania i kierowania spersonalizowanych treści do dzieci w dowolnym wieku w celach handlowych na podstawie zapisu cyfrowego ich rzeczywistych lub domniemych cech, w tym danych grupowych lub zbiorczych, kierowania spersonalizowanych treści na zasadzie asocjacji lub profilowania na podstawie przypuszczalnych zainteresowań. Zabronione w kontaktach bezpośrednio lub pośrednio z dziećmi powinny być także działania wykorzystujące do promocji produktów, aplikacji i usług neuromarketing, analizę emocjonalną, reklamę immersyjną/natywną oraz reklamę w środowisku wirtualnej i rozszerzonej rzeczywistości.

K. Dostęp do wymiaru sprawiedliwości i środków zaradczych

43. Z wielu powodów dzieci napotykają na szczególne trudności w dostępie do wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska cyfrowego. Problemy wynikają m.in. z braku przepisów nakładających kary za naruszenia praw dziecka ściśle w warunkach środowiska cyfrowego, trudności w uzyskaniu dowodów lub zidentyfikowaniu sprawców lub braku wiedzy u dzieci i ich rodziców lub opiekunów na temat przysługujących im praw lub tego, co stanowi naruszenie lub nadużycie ich praw w środowisku cyfrowym. Kolejne wyzwania mogą się pojawić w sytuacji, gdy od dzieci wymaga się ujawnienia działań w sieci o delikatnym lub prywatnym charakterze lub gdy obawiają się one odwetu ze strony rówieśników lub wykluczenia społecznego.

44. Państwa-strony powinny zapewnić powszechną znajomość i dostępność dla wszystkich dzieci i ich przedstawicieli odpowiednich i skutecznych sądowych i pozasądowych mechanizmów ochrony praw dziecka przed naruszeniami w środowisku cyfrowym. Mechanizmy składania pozwów, skarg i zgłoszeń powinny być bezpłatne, bezpieczne, poufne, elastyczne, przyjazne dzieciom i dostępne w formach dostosowanych do osób ze szczególnymi potrzebami. Państwa-strony powinny także zapewnić możliwość składania skarg zbiorowych, w tym wytaczania pozwów zbiorowych i wszczynania postępowania sądowego w sprawach związanych z ochroną interesu publicznego, a także pomoc prawną lub inną odpowiednią pomoc, w tym także świadczoną przez wyspecjalizowane służby, dla dzieci, których prawa zostały naruszone w środowisku cyfrowym lub za jego pośrednictwem.

45. Państwa-strony powinny ustanowić, koordynować i poddawać regularnej kontroli i ocenie systemy poradnictwa specjalistycznego w takich przypadkach oraz świadczenia skutecznej pomocy pokrzywdzonym dzieciom.²² Systemy powinny obejmować środki służące identyfikacji, terapii i dalszej opiece oraz reintegracji społecznej pokrzywdzonych dzieci. Elementem mechanizmów poradnictwa powinny być szkolenia z zakresu identyfikacji dzieci pokrzywdzonych, w tym skierowane do dostawców usług cyfrowych. Podejmowane w ramach systemu działania powinny mieć charakter międzyinstytucjonalny i przyjazny dla dziecka, aby zapobiec ponownej i wtórnej wiktyimizacji w kontekście czynności dochodzeniowo-śledczych i postępowania

²² Komentarz Ogólny nr 21 (2017), pkt 22. Patrz także Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego nr 60/147 i załącznik.

sądowego. Konieczne może się tu okazać zastosowanie specjalistycznych zabezpieczeń w celu zachowania poufności i naprawienia szkód związanych ze środowiskiem cyfrowym.

46. Odpowiednie wynagrodzenie szkód obejmuje przywrócenie stanu poprzedniego, odszkodowanie i zadośćuczynienie i może wymagać przeprosin, sprostowania, usunięcia niezgodnych z prawem treści, dostępu do usług pomocy psychologicznej lub innych środków.²³ Mechanizmy zaradcze w związku z naruszeniami w środowisku cyfrowym powinny uwzględniać wrażliwość dzieci oraz konieczność szybkiego działania w celu powstrzymania trwających i kolejnych szkód. Państwa-strony powinny zagwarantować, że naruszenia nie będą się powtarzać, w tym poprzez reformę odpowiednich przepisów i polityki oraz ich skuteczne wprowadzanie w życie.

47. Technologie cyfrowe wprowadzają dodatkową złożoność do czynności dochodzeniowo-śledczych i ścigania przestępstw przeciwko dzieciom, które mogą wykraczać poza granice pojedynczych państw. Państwa-strony powinny zająć się kwestią, w jaki sposób wykorzystanie technologii cyfrowych może ułatwić lub utrudnić prowadzenie czynności dochodzeniowo-śledczych i ściganie przestępstw przeciwko dzieciom, oraz podjąć wszelkie dostępne środki zapobiegawcze, wykonawcze i zaradcze, w tym także we współpracy z partnerami międzynarodowymi. Powinny one zapewnić specjalistyczne szkolenie funkcjonariuszy organów ścigania, prokuratorów i sędziów w obszarze naruszeń praw dziecka związanych w szczególności ze środowiskiem cyfrowym, również w ramach współpracy międzynarodowej.

48. Szczególne trudności w uzyskaniu środków zaradczych mogą napotkać dzieci w sytuacji, gdy ich prawa zostały nadużyte w środowisku cyfrowym przez przedsiębiorstwa, w szczególności w ramach ich globalnej działalności.²⁴ Państwa-strony powinny rozważyć środki mające na celu poszanowanie, ochronę i realizację praw dziecka w kontekście eksterytorialnych działań i operacji przedsiębiorstw, pod warunkiem że istnieje uzasadniony związek między danym państwem a przedmiotowym zachowaniem. Powinny one zadbać o to, aby przedsiębiorcy zapewniali skuteczne mechanizmy składania skarg; mechanizmy te nie powinny jednak uniemożliwiać dzieciom dostępu do państwowych środków ochrony prawnej. Należy także dopilnować, aby urzędy posiadające kompetencje nadzorcze związane z prawami dziecka, np. właściwe do spraw zdrowia i bezpieczeństwa, ochrony danych i praw konsumentów, oświaty oraz reklamy i marketingu, rozpatrywały skargi i zapewniały odpowiednie środki zaradcze na wypadek naruszeń lub łamania praw dziecka w środowisku cyfrowym.²⁵

49. Państwa-strony powinny przekazywać dzieciom dostosowane do ich potrzeb i wieku informacje w przystępnym dla nich języku na temat przysługujących im praw oraz mechanizmów składania zgłoszeń i skarg, usług i środków zaradczych dostępnych dla nich w sytuacjach naruszenia lub nadużywania ich praw w środowisku cyfrowym. Tego rodzaju informacje powinny być także podawane rodzicom, opiekunom i osobom pracującym z dziećmi i na ich rzecz.

VI. Prawa i wolności obywatelskie

A. Dostęp do informacji

50. Środowisko cyfrowe daje dzieciom wyjątkową możliwość realizowania prawa do dostępu do informacji. W tym zakresie ważną funkcję pełnią media informacyjne i komunikacyjne, obejmujące także treści cyfrowe i internetowe.²⁶ Państwa-strony powinny zadbać o dostęp dzieci do informacji w środowisku cyfrowym, a także ograniczanie możliwości korzystania z tego prawa wyłącznie w przypadkach przewidzianych prawem i niezbędnym do celów określonych w art. 13 Konwencji.

51. Państwa-strony powinny udostępniać dostosowane do wieku, wzmacniające treści cyfrowe dla dzieci, zgodnie z ich rozwijającymi się zdolnościami, a także wspierać tworzenie takich treści i zapewniać dzieciom dostęp do szerokiej gamy informacji, w tym informacji będących w posiadaniu organów publicznych, dotyczących kultury, sportu, sztuki, zdrowia, spraw obywatelskich i politycznych oraz praw dziecka.

52. Państwa-strony powinny zachęcać do produkcji i rozpowszechniania takich treści w wielu formach i z wielu różnorodnych krajowych oraz międzynarodowych źródeł, obejmujących media informacyjne, nadawców, muzea, biblioteki oraz organizacje edukacyjne, naukowe i kulturalne. Powinny one w szczególności dążyć do zwiększenia ilości dostarczanych zróżnicowanych,

²³ Komentarz Ogólny nr 5 (2003), pkt 24.

²⁴ Komentarz Ogólny nr 16 (2013) pkt 66–67.

²⁵ Tamże, pkt 30 i 43.

²⁶ Komentarz Ogólny nr 7 (2005), pkt 35 oraz Komentarz Ogólny nr 20 (2016), pkt 47.

dostępnych i pożytecznych treści dla dzieci niepełnosprawnych oraz dzieci należących do mniejszościowych grup etnicznych, językowych, tubylczych i innych. Możliwość dostępu do odpowiednich informacji w językach zrozumiałych dla dzieci może mieć znaczący pozytywny wpływ na realizację zasady równego traktowania.²⁷

53. Państwa-strony powinny zapewnić informowanie wszystkich dzieci o różnorodnych, dobrej jakości informacjach w Internecie, w tym o treściach niezależnych od interesów handlowych bądź politycznych, jak również zapewnić im możliwość ich łatwego znalezienia. Powinny one zadbać o to, aby automatyczne wyszukiwanie i filtrowanie informacji, w tym systemy rekomendacji, nie porządkowały treści w sposób dający pierwszeństwo płatnym treściom o podłożu handlowym lub politycznym przed wyborami dzieci lub kosztem ich prawa do informacji.

54. W środowisku cyfrowym mogą się znajdować informacje oparte na stereotypach płciowych, o charakterze dyskryminacyjnym, rasistowskim, pornograficznym, pełne przemocy i motywowane chęcią wyzysku, a także fałszywe narracje, treści dezinformacyjne i informacyjne zachęcające dzieci do angażowania się w działania niezgodne z prawem lub szkodliwe. Tego rodzaju informacje mogą pochodzić z różnych źródeł, w tym od innych użytkowników, twórców treści handlowych, przestępców seksualnych lub grup zbrojnych określanych jako terrorystyczne lub brutalnie ekstremistyczne. Państwa-strony powinny chronić dzieci przed szkodliwymi i niewiarygodnymi treściami, a także zadbać, aby właściwi przedsiębiorcy i inni dostawcy treści cyfrowych opracowali i wdrożyli wytyczne pozwalające dzieciom w bezpieczny sposób korzystać z różnorodnych treści, z poszanowaniem praw dziecka do informacji i swobodnej wypowiedzi, a jednocześnie przy zapewnieniu dzieciom ochrony przed szkodliwymi materiałami stosownie do przysługujących im praw i ich rozwijających się zdolności.²⁸ Wszelkie ograniczenia funkcjonowania internetowych, elektronicznych lub innych systemów rozpowszechniania informacji powinny być zgodne z art. 13 Konwencji.²⁹ Państwa-strony nie powinny celowo utrudniać ani umożliwiać innym podmiotom utrudniania dostaw energii elektrycznej, usług sieci komórkowych lub łączności internetowej na jakimkolwiek terytorium, zarówno częściowo, jak i całościowo, co może skutkować utrudnieniem dziecku dostępu do informacji i komunikacji.

55. Państwa-strony powinny zachęcać dostawców usług internetowych, z których korzystają dzieci, do stosowania zwięzłych i zrozumiałych oznaczeń treści, np. dotyczących adekwatności do wieku lub wiarygodności treści. Powinny one także zachęcać do wprowadzania w dostępnej formie wskazówek, szkoleń, materiałów edukacyjnych i mechanizmów zgłaszania nadużyć dla dzieci, rodziców i opiekunów, wychowawców i odpowiednich grup zawodowych.³⁰ Systemy rekomendacyjne oparte na wieku lub treści, których zadaniem jest ochrona dzieci przed treściami nieodpowiednimi do wieku, powinny działać zgodnie z zasadą minimalizacji danych.

56. Państwa-strony powinny zapewnić przestrzeganie przez dostawców usług cyfrowych odpowiednich wytycznych, standardów i kodeksów³¹ oraz egzekwować zasady zgodnej z prawem, koniecznej i adekwatnej moderacji treści. Środki kontroli treści, szkolne systemy filtrujące i inne rozwiązania technologiczne ukierunkowane na zapewnienie bezpieczeństwa nie powinny być wykorzystywane do ograniczania dostępu dzieci do informacji w środowisku cyfrowym; należy je stosować wyłącznie w celu zapobiegania przepływowi szkodliwych materiałów do dzieci. Obok moderacji i środków kontroli treści nie należy także zapominać o prawie do ochrony przed naruszeniami pozostałych praw dziecka, w szczególności prawa do swobodnej wypowiedzi i prywatności.

57. Ustalone przez media informacyjne i inne właściwe organizacje kodeksy zawodowe powinny zawierać wytyczne w zakresie sposobów zgłaszania zagrożeń i możliwości cyfrowych dotyczących dzieci. Efektem ww. wytycznych powinna być oparta na dowodach sprawozdawczość, w ramach której nie dochodzi do ujawniania tożsamości pokrzywdzonych i ocalałych dzieci i zachowywana jest zgodność z międzynarodowymi standardami praw człowieka.

B. Swoboda wypowiedzi

58. Prawo dziecka do swobodnej wypowiedzi zawiera swobodę poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji oraz idei wszelkiego rodzaju z wykorzystaniem każdego środka przekazu według wyboru dziecka. Dzieci wskazywały³², że środowisko cyfrowe oferuje znaczące

²⁷ Komentarz Ogólny nr 17 (2013), pkt 46 oraz Komentarz Ogólny nr 20 (2016), pkt 47–48.

²⁸ Komentarz Ogólny nr 16 (2013), pkt 58 oraz Komentarz Ogólny nr 7 (2005), pkt 35.

²⁹ Komitet Praw Człowieka, Komentarz Ogólny nr 34 (2011), pkt 43.

³⁰ Komentarz Ogólny nr 16 (2013), pkt 19 i 59.

³¹ Tamże, pkt 58 i 61.

³² Raport „Our rights in a digital world” [„Nasze prawa w cyfrowym świecie”, s. 16.

możliwości wyrażania swoich myśli, opinii i poglądów politycznych. Dzieciom znajdującym się w niekorzystnej lub trudnej sytuacji ułatwiony dzięki technologii kontakt z innymi osobami o podobnych doświadczeniach może pomóc w wyrażeniu własnych uczuć.

59. Wszelkie ograniczenia praw dziecka do swobodnej wypowiedzi w środowisku cyfrowym, np. w postaci filtrów, w tym także zabezpieczeń, powinny mieć charakter zgodny z prawem, konieczny i adekwatny. Uzasadnienie dla takich ograniczeń powinno być przejrzyste i przedstawiane dzieciom w języku dostosowanym do ich wieku. Państwa-strony powinny zapewniać dzieciom informacje i możliwości szkolenia w zakresie skutecznego korzystania z tego prawa, w szczególności bezpiecznego tworzenia i udostępniania treści cyfrowych z poszanowaniem praw i godności innych osób oraz bez naruszania przepisów, m.in. dotyczących podżegania do nienawiści i przemocy.

60. Wyrażając swoje poglądy polityczne i inne oraz tożsamość w środowisku cyfrowym, dzieci mogą się spotkać z krytyką, wrogością, groźbami lub karą. Państwa-strony powinny chronić dzieci przed cyberagresją, groźbami, cenzurą, naruszeniami ochrony danych i inwigilacją cyfrową. Dzieci nie powinny być pociągane do odpowiedzialności za wyrażanie własnych opinii w środowisku cyfrowym, chyba że naruszają ograniczenia przewidziane przepisami prawa karnego, które są zgodne z art. 13 Konwencji.

61. Zważywszy na istnienie motywacji handlowych i politycznych do promowania określonego światopoglądu, państwa-strony powinny zapewnić, aby stosowanie automatycznych procesów filtrowania informacji, profilowania, marketingu i podejmowania decyzji nie powodowało wypierania zdolności dzieci do kształtowania i wyrażania własnych opinii w środowisku cyfrowym, manipulowania takimi zdolnościami bądź ingerowania w nie.

C. Prawo do swobody myśli, sumienia i wyznania

62. Państwa-strony powinny respektować prawo dziecka do swobody myśli, sumienia i wyznania w środowisku cyfrowym. Komitet zachęca państwa-strony do wprowadzenia lub uaktualnienia przepisów dotyczących ochrony danych oraz standardów projektowania z określeniem, podaniem definicji i zakazem praktyk związanych z manipulacją lub ingerencją w prawo dziecka do swobody myśli i przekonań w środowisku cyfrowym, np. poprzez analizę emocjonalną lub wnioskowanie. Można stosować systemy automatyczne do wnioskowania o stanie wewnętrznym dziecka. Należy także zapewnić, aby systemy automatyczne bądź systemy filtrujące informacje nie były stosowane w celu wywarcia wpływu i oddziaływania na zachowanie lub emocje dzieci ani w celu ograniczania ich możliwości lub rozwoju.

63. Państwa-strony powinny zadbać o to, aby dzieci nie były karane za swoje wyznanie lub przekonania, a ich szanse na przyszłość nie były w żaden inny sposób ograniczane. Korzystanie z prawa dziecka do manifestowania swojego wyznania lub przekonań w środowisku cyfrowym może podlegać wyłącznie ograniczeniom, które są zgodne z prawem, konieczne i adekwatne.

D. Swoboda zrzeszania się i wolność pokojowych zgromadzeń

64. Środowisko cyfrowe może pozwolić dzieciom na kształtowanie ich tożsamości społecznej, religijnej, kulturowej, etnicznej, seksualnej i politycznej oraz uczestnictwo w zrzeszeniach społecznych i przestrzeniach publicznych służących dyskusji, wymianie kulturowej, budowaniu spójności społecznej i wspieraniu różnorodności.³³ Dzieci wskazywały, że środowisko cyfrowe daje im cenne możliwości spotkania, wymiany i dyskusji z rówieśnikami, decydentami i innymi osobami dzielącymi ich zainteresowania.³⁴

65. Państwa-strony powinny dopilnować, aby ich przepisy, regulacje i polityka chroniły prawo dziecka do uczestnictwa w organizacjach działających częściowo lub wyłącznie w środowisku cyfrowym. Na wykonywanie przez dzieci przysługujących im praw do swobodnego zrzeszania się oraz wolności pokojowych zgromadzeń w środowisku cyfrowym nie mogą być nakładane jakiegokolwiek ograniczenia, z wyjątkiem tych, które są zgodne z prawem, konieczne i adekwatne.³⁵ Tego rodzaju uczestnictwo nie powinno samo w sobie skutkować wyciąganiem negatywnych konsekwencji wobec takich dzieci w postaci np. wydalenia ze szkoły, ograniczenia lub pozbawienia szans na przyszłość lub stworzenia profilu przez policję. Uczestnictwo powinno być bezpieczne, prywatne i wolne od inwigilacji ze strony podmiotów publicznych i prywatnych.

³³ Komentarz Ogólny nr 17 (2013), pkt 21 oraz Komentarz Ogólny nr 20 (2016) pkt 44–45.

³⁴ Raport „Our rights in a digital world” [„Nasze prawa w cyfrowym świecie”], s. 20.

³⁵ Komitet Praw Człowieka, Komentarz Ogólny nr 37 (2020), pkt 6 i 34.

66. Publiczna widoczność i możliwości nawiązywania kontaktów w środowisku cyfrowym mogą również wspierać dziecięcy aktywizm i uzdalniać dzieci do występowania w obronie praw człowieka. Komitet stwierdza, że środowisko cyfrowe umożliwia dzieciom, w tym dziecięcyom obrońcom praw człowieka, a także dzieciom znajdującym się w trudnej sytuacji, wzajemną komunikację, działanie na rzecz ochrony swoich praw i tworzenie stowarzyszeń. Państwa-strony powinny je wspierać, w tym poprzez ułatwianie tworzenia specjalnych przestrzeni cyfrowych, a także zapewnić ich bezpieczeństwo.

E. Prawo do prywatności

67. Zasadnicze znaczenie dla sprawczości, godności i bezpieczeństwa dzieci oraz korzystania z przysługujących im praw ma prywatność. Dane osobowe dzieci są przetwarzane w celu oferowania im świadczeń edukacyjnych, zdrowotnych i innych. Zagrożenia dla prywatności dzieci mogą się pojawiać w związku z gromadzeniem i przetwarzaniem danych przez instytucje publiczne, przedsiębiorstwa i inne organizacje, a także w związku z działalnością przestępczą, taką jak kradzież tożsamości. Zagrożenia mogą wynikać również z aktywności samych dzieci oraz działań członków rodziny, rówieśników lub innych osób, np. udostępniania przez rodziców zdjęć w Internecie lub udostępniania przez obcą osobę informacji o dziecku.

68. Dane mogą obejmować informacje dotyczące m.in. tożsamości dzieci, ich aktywności, miejsca pobytu, kontaktów, emocji, stanu zdrowia i relacji z innymi ludźmi. Określone kombinacje danych osobowych, w tym danych biometrycznych, mogą jednoznacznie identyfikować dane dziecko. Rutynową praktyką w przestrzeni cyfrowej stają się działania takie jak automatyczne przetwarzanie danych, profilowanie, targetowanie behawioralne, obowiązkowa weryfikacja tożsamości, filtrowanie informacji i masowy nadzór. Tego rodzaju zabiegi mogą prowadzić do arbitralnej lub niezgodnej z prawem ingerencji w prawo dziecka do prywatności; mogą mieć one negatywne skutki dla dzieci utrzymujące się na późniejszych etapach ich życia.

69. Ingerencja w prywatność dziecka jest dopuszczalna jedynie wówczas, gdy nie jest ani arbitralna, ani niezgodna z prawem. Każda taka ingerencja powinna zatem wynikać z przepisów prawa, służyć uzasadnionemu celowi, realizować zasadę minimalizacji danych, być adekwatna i mieć na względzie dobro dziecka oraz nie może być sprzeczna z postanowieniami, celami bądź założeniami Konwencji.

70. Państwa-strony powinny podjąć środki ustawodawcze, administracyjne i inne dla zapewnienia poszanowania i ochrony prywatności dziecka przez wszystkie organizacje i we wszystkich środowiskach, które przetwarzają ich dane. Przepisy prawne powinny przewidywać ściśle zabezpieczenia, przejrzystość, niezależny nadzór i dostęp do środków zaradczych. W przypadku wszystkich produktów i usług cyfrowych, które mają wpływ na dzieci, państwa-strony powinny wymagać stosowania zasady uwzględniania ochrony prywatności w fazie projektowania. Powinny one dokonywać regularnej weryfikacji przepisów o ochronie prywatności i danych osobowych oraz zapewnić, aby stosowane procedury i praktyki zapobiegały celowym lub przypadkowym naruszeniom prywatności dzieci. W sytuacji, gdy za odpowiedni środek uznaje się szyfrowanie, państwa-strony powinny rozważyć odpowiednie działania umożliwiające wykrywanie i zgłaszanie przypadków wykorzystywania i niegodziwego traktowania dzieci w celach seksualnych lub materiałów przedstawiających wykorzystywanie seksualne dzieci. Tego rodzaju działania muszą być ściśle ograniczone zgodnie z zasadami zgodności z prawem, konieczności i proporcjonalności.

71. W przypadku zwracania się o zgodę na przetwarzanie danych dziecka państwa-strony powinny zapewnić, aby zgoda była świadoma i dobrowolnie wyrażona przez dziecko lub – w zależności od wieku dziecka i jego rozwijających się zdolności – przez rodzica lub opiekuna oraz uzyskana przed przetwarzaniem tych danych. Jeżeli zgodę samego dziecka uważa się za niewystarczającą i do przetwarzania danych osobowych dziecka niezbędna jest zgoda rodziców, od organizacji przetwarzających takie dane państwa-strony powinny wymagać sprawdzania, czy zgoda jest świadoma, ważna i udzielona przez rodzica lub opiekuna dziecka.

72. Państwa-strony powinny zapewnić dzieciom i ich rodzicom lub opiekunom możliwość łatwego dostępu do przechowywanych danych, sprostowania danych nieprawidłowych lub nieaktualnych oraz usuwania danych przechowywanych przez organy publiczne, osoby prywatne lub inne podmioty niezgodnie z prawem lub bez potrzeby, z zastrzeżeniem zasadnych i prawnie dopuszczalnych ograniczeń.³⁶ Powinny one ponadto zapewnić prawo dziecka do wycofania zgody i wniesienia sprzeciwu wobec przetwarzania danych osobowych, jeżeli administrator

³⁶ Komitet Praw Człowieka, Komentarz Ogólny nr 16 (1988), pkt 10.

danych nie wykaże istnienia prawnie uzasadnionych, nadrzędnych podstaw do przetwarzania. Powinny one także przekazywać dzieciom, rodzicom i opiekunom informacje w tych kwestiach w przystępnym dla dzieci języku i w dostępnych, dostosowanych do szczególnych potrzeb formach.

73. Dane osobowe dzieci powinny być dostępne wyłącznie organom, organizacjom i osobom fizycznym powołanym z mocy prawa do ich przetwarzania zgodnie z gwarancjami rzetelnego postępowania, takimi jak regularne audyty i środki odpowiedzialności.³⁷ Dane dzieci zebrane w określonych celach w dowolnym miejscu, w tym elektroniczne rejestry karne, powinny być chronione i wykorzystywane wyłącznie w tych celach i nie powinny być przechowywane niezgodnie z prawem i bez potrzeby ani wykorzystywane w innych celach. Jeżeli informacje są przekazywane w jednym środowisku, a w prawnie uzasadniony sposób mogłyby przynieść dziecku korzyści poprzez ich wykorzystanie w innym środowisku, np. w kontekście edukacji szkolnej i szkolnictwa wyższego, wykorzystywanie takich danych powinno być przejrzyste, rozliczalne i uzależnione od zgody dziecka, rodzica lub opiekuna, stosownie do sytuacji.

74. Przepisy i środki ochrony prywatności i danych osobowych nie powinny w sposób arbitralny ograniczać innych praw dziecka, takich jak prawo do swobodnej wypowiedzi lub ochrony. Państwa-strony powinny zapewnić poszanowanie w przepisach o ochronie danych prywatności i danych osobowych dzieci w środowisku cyfrowym. Dzięki ciągłym innowacjom technologicznym zakres środowiska cyfrowego poszerza się o coraz to nowe usługi i produkty, np. odzież czy zabawki. W związku z tym, że miejsca, w których spędzają czas dzieci, stają się „usieciowione” z racji wykorzystania wbudowanych czujników połączonych z systemami automatycznymi, państwa-strony powinny zapewnić, aby produkty i usługi, które współtworzą takie środowiska, podlegały ścisłym przepisom i standardom ochrony danych oraz innym przepisom i standardom ochrony prywatności. Dotyczy to miejsc publicznych, takich jak ulice, szkoły, biblioteki, obiekty sportowo-rekreacyjne i rozrywkowe, a także lokali użytkowych, w tym sklepów i kin, oraz domu.

75. Wszelki monitoring cyfrowy dzieci, wraz z towarzyszącym mu automatycznym przetwarzaniem danych osobowych, powinien respektować prawo dziecka do prywatności i nie powinien być prowadzony w sposób rutynowy, masowy bądź bez wiedzy dziecka, a w przypadku bardzo małych dzieci – bez wiedzy ich rodziców lub opiekunów; nie powinien też odbywać się bez prawa do wniesienia wobec niego sprzeciwu, w placówkach handlowych oraz placówkach oświatowych i opiekuńczych, a także należy każdorazowo rozważyć środki w najmniejszym stopniu ingerujące w prywatność dostępne do osiągnięcia pożądanego celu.

76. Środowisko cyfrowe stwarza szczególne problemy dla rodziców i opiekunów w zakresie poszanowania prawa dzieci do prywatności. Rozwiązania technologiczne monitorujące aktywność w sieci ze względów bezpieczeństwa, np. urządzenia i usługi śledzące, jeśli nie zostaną wdrożone z należytą starannością, mogą uniemożliwić dziecku dostęp do telefonu zaufania lub wyszukiwanie informacji wrażliwych. Państwa-strony powinny informować rodziców i opiekunów oraz opinię publiczną o znaczeniu prawa dziecka do prywatności oraz o tym, jak ich własne praktyki mogą zagrażać temu prawu. Należy im również przedstawić zasady postępowania, dzięki którym sami mogą respektować i chronić prywatność dzieci w środowisku cyfrowym przy jednoczesnym zapewnieniu im bezpieczeństwa. Monitorowanie aktywności cyfrowej dziecka przez rodziców i opiekunów powinno być adekwatne i zgodne z jego rozwijającymi się zdolnościami.

77. Wiele dzieci używa internetowych awatarów lub pseudonimów, które chronią ich tożsamość, i tego rodzaju praktyka może być istotna dla ochrony prywatności dzieci. Państwa-strony powinny wymagać podejścia do anonimowości uwzględniającego bezpieczeństwo w fazie projektowania i ochronę prywatności w fazie projektowania, przy jednoczesnym zagwarantowaniu, że działania anonimowe nie są rutynowo wykorzystywane do ukrywania szkodliwego lub nielegalnego zachowania, związanego np. z cyberagresją, mową nienawiści lub wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych. Ochrona prywatności dziecka w środowisku cyfrowym może mieć kluczowe znaczenie w sytuacji, gdy zagrożenie dla bezpieczeństwa dziecka stanowią sami rodzice lub opiekunowie lub gdy pozostają oni w konflikcie w kwestii opieki nad dzieckiem. Tego typu sprawy wymagają dodatkowej interwencji, a także zapewnienia poradnictwa rodzinnego lub innych usług pozwalających zabezpieczyć prawo dziecka do prywatności.

78. Osoby i podmioty prowadzące działania profilaktyczne lub doradcze dla dzieci w środowisku cyfrowym powinni być zwolnione z wymagań dotyczących uzyskania przez

³⁷ Tamże oraz Komitet Praw Dziecka, Komentarz Ogólny nr 20 (2016), pkt 46.

użytkownika dziecięcego zgody rodziców na dostęp do tego rodzaju usług.³⁸ Przedmiotowe działania należy prowadzić z zachowaniem wysokich standardów ochrony prywatności i ochrony dziecka.

F. Rejestracja urodzenia i prawo do tożsamości

79. Państwa-strony powinny promować stosowanie elektronicznych systemów identyfikacji umożliwiających rejestrację i urzędowe uznanie przez władze krajowe urodzenia każdego nowo narodzonego dziecka w celu ułatwienia dostępu do świadczeń, w tym opieki zdrowotnej, edukacji i opieki społecznej. Brak rejestracji urodzenia sprzyja naruszaniu praw dziecka wynikających z Konwencji i Protokołów fakultatywnych do niej. Państwa-strony powinny korzystać z nowoczesnych technologii, obejmujących mobilne jednostki rejestracji, dla zapewnienia dostępu do rejestracji urodzeń, w szczególności dzieci z terenów oddalonych od większych ośrodków, dzieci uchodźców i migrantów, dzieci z grup ryzyka oraz dzieci ze środowisk marginalizowanych, a także uwzględnić dzieci urodzone przed wprowadzeniem elektronicznych systemów identyfikacji. Aby takie systemy przynosiły korzyści dzieciom, państwa-strony powinny prowadzić kampanie społeczne, ustanawiać mechanizmy monitorowania, promować zaangażowanie społeczne i zapewniać skuteczną koordynację działań różnych podmiotów, w tym urzędników stanu cywilnego, sędziów, notariuszy, pracowników służby zdrowia i urzędów właściwych do spraw ochrony dzieci. Powinny one również zapewnić istnienie solidnych ram ochrony prywatności i danych.

VII. Przemoc wobec dzieci

80. Środowisko cyfrowe może otwierać drogę nowym formom przemocy wobec dzieci, sprzyjając powstawaniu sytuacji, w których dzieci doświadczają przemocy i/lub mogą być skłaniane do wyrządzenia krzywdy sobie lub innym. Kryzysy, takie jak pandemia, mogą prowadzić do zwiększonego ryzyka doznania szkody w Internecie, ponieważ w takich okolicznościach dzieci spędzają więcej czasu na platformach wirtualnych.

81. Przestępcy seksualni mogą wykorzystywać technologie cyfrowe do nagabywania dzieci w celach seksualnych oraz udziału w wykorzystywaniu seksualnym dzieci przez Internet, polegającym np. na transmisji wideo na żywo, produkcji i dystrybucji materiałów związanych z wykorzystywaniem seksualnym dzieci oraz wymuszeniach seksualnych. Do różnych form przemocy oraz wykorzystywania seksualnego i niegodziwego traktowania w celach seksualnych z użyciem technologii cyfrowych może również dochodzić w kręgu zaufania dziecka, ze strony rodziny lub przyjaciół, a w przypadku nastolatków – także ze strony partnerów i mogą one obejmować cyberagresję, w tym zastraszanie i groźby zniszczenia dobrego imienia, tworzenie lub udostępnianie bez zgody wiadomości lub zdjęć o charakterze seksualnym, np. treści stworzonych samodzielnie z zastosowaniem nagabywania i/lub przymusu, oraz promowanie zachowań autodestrukcyjnych, takich jak okaleczanie się, zachowania samobójcze lub zaburzenia odżywiania. W sytuacjach, w których takich czynów dopuszczają się dzieci, państwa-strony powinny w miarę możliwości stosować wobec zamieszanych w sprawę dzieci podejście zapobiegawcze, ochronne i oparte na sprawiedliwości naprawczej (restytucyjnej).³⁹

82. Państwa-strony powinny podjąć środki ustawodawcze i administracyjne służące ochronie dzieci przed przemocą w środowisku cyfrowym, w tym systematyczną weryfikację, aktualizację i egzekwowanie ścisłych ram ustawodawczych, regulacyjnych i instytucjonalnych chroniących dzieci przed rozpoznanymi i pojawiającymi się zagrożeniami związanymi z wszelkimi formami przemocy w środowisku cyfrowym. Tego rodzaju zagrożenia obejmują przemoc fizyczną lub psychiczną, powodowanie obrażeń lub znęcanie się, zaniedbanie lub maltretowanie, wykorzystywanie i niegodziwe traktowanie, w tym w celach seksualnych, handel dziećmi, przemoc ze względu na płeć, cyberagresję, cyberataki i wojnę informacyjną. Państwa-strony powinny wprowadzić środki bezpieczeństwa i ochrony zgodnie z rozwijającymi się zdolnościami dzieci.

83. Środowisko cyfrowe może otwierać grupom niepaństwowym, w tym grupom zbrojnym uznanym za terrorystyczne lub brutalnie ekstremistyczne, nowe możliwości rekrutowania i wykorzystywania dzieci do angażowania się lub udziału w aktach przemocy. Państwa-strony powinny dopilnować, aby przepisy prawne wprowadzały zakaz rekrutowania dzieci przez grupy terrorystyczne lub brutalnie ekstremistyczne. Dzieci oskarżone o przestępstwa na tym tle powinny

³⁸ Komentarz Ogólny nr 20 (2016), pkt 60.

³⁹ Komentarz Ogólny nr 24 (2019), pkt 101 oraz dokument CRC/C/156, pkt 71.

być traktowane przede wszystkim jako ofiary, z tym że w przypadku postawienia zarzutów zastosowanie powinien mieć system wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich.

VIII. Środowisko rodzinne i opieka zastępcza

84. Wielu rodziców i opiekunów potrzebuje wsparcia w rozwoju wiedzy, zdolności i umiejętności technologicznych niezbędnych do pomocy dzieciom w kontakcie ze środowiskiem cyfrowym. Państwa-strony powinny zapewnić rodzicom i opiekunom możliwości nabycia umiejętności posługiwania się technologiami cyfrowymi, poznania, w jaki sposób technologia może działać na rzecz praw dziecka, a także jak rozpoznać pokrzywdzone dziecko i odpowiednio zareagować. Szczególną uwagę należy zwrócić na rodziców i opiekunów dzieci w niekorzystnej lub trudnej sytuacji.

85. W ramach wsparcia i wskazówek udzielanych rodzicom i opiekunom w zakresie środowiska cyfrowego, państwa-strony powinny promować u nich świadomość konieczności poszanowania rosnącej autonomii i potrzeby prywatności dzieci, zgodnie z ich rozwijającymi się zdolnościami. Państwa-strony powinny brać pod uwagę, że dzieci często sięgają po możliwości cyfrowe i eksperymentują z nimi, a w związku z tym mogą napotykać na zagrożenia, także w młodszym wieku niż mogą to przewidywać rodzice i opiekunowie. Niektóre dzieci wskazywały, że chciałyby mieć więcej wsparcia i zachęty w swojej aktywności cyfrowej, zwłaszcza gdy postrzegały podejście rodziców i opiekunów jako karzące, zbyt restrykcyjne lub niedostosowane do ich zmieniających się zdolności.⁴⁰

86. Państwa-strony powinny uwzględniać fakt, że podstawą wsparcia i wskazówek udzielanych rodzicom i opiekunom powinno być zrozumienie specyfiki i wyjątkowości relacji między rodzicami a dzieckiem. Przedmiotowe wskazówki powinny wspierać rodziców w utrzymaniu odpowiedniej równowagi między ochroną dziecka a rodzącą się autonomią, opartej na wzajemnej empatii i szacunku, a nie na zakazie lub kontroli. Aby pomóc rodzicom i opiekunom w zachowaniu równowagi między obowiązkami rodzicielskimi a prawami dziecka, naczelną zasadą powinno być dobro dziecka realizowane z uwzględnieniem jego rozwijających się zdolności. Wskazówki dla rodziców i opiekunów powinny propagować aktywność społeczną, twórczą i uczenie się dzieci w środowisku cyfrowym oraz podkreślać, że korzystanie z technologii cyfrowych nie powinno zastępować bezpośrednich, wzajemnych kontaktów między samymi dziećmi bądź między dziećmi a rodzicami lub opiekunami.

87. Istotną kwestią jest dostęp do technologii cyfrowych dzieci odłączonych od swoich rodzin.⁴¹ Dowody wskazują, że technologie cyfrowe odgrywają pozytywną rolę w utrzymywaniu relacji rodzinnych, np. w przypadku separacji rodziców, gdy dzieci są umieszczane w pieczy zastępczej, w celu nawiązania stosunków między dziećmi a przyszłymi rodzicami adopcyjnymi lub zastępczymi, jak również w łączeniu dzieci z ich rodzinami w sytuacjach kryzysu humanitarnego. Wobec tego w kontekście rozdzielonych rodzin państwa-strony powinny wspierać dostęp dzieci i ich rodziców, opiekunów lub innych właściwych osób do usług cyfrowych, biorąc pod uwagę bezpieczeństwo i dobro dziecka.

88. Przy podejmowaniu środków na rzecz zwiększenia poziomu włączenia cyfrowego nie należy zapominać o potrzebie ochrony dzieci w przypadkach, w których fizycznie obecni lub nieobecni rodzice czy też inni członkowie rodziny lub opiekunowie mogą stanowić dla nich zagrożenie. Państwa-strony powinny liczyć się z tym, że konstrukcja i sposób korzystania z technologii cyfrowych mogą przyczyniać się do powstawania tego typu zagrożeń, np. poprzez ujawnienie potencjalnemu sprawcy miejsca pobytu dziecka. W obliczu takich zagrożeń powinny one wymagać podejścia uwzględniającego bezpieczeństwo w fazie projektowania i ochronę prywatności w fazie projektowania, jak również zadbać o pełną wiedzę rodziców i opiekunów na temat zagrożeń i dostępnych strategii wspierania i ochrony dzieci.

IX. Dzieci z niepełnosprawnością

89. Środowisko cyfrowe otwiera dzieciom niepełnosprawnym nowe możliwości nawiązywania relacji społecznych z rówieśnikami, dostępu do informacji i uczestnictwa w publicznych procesach decyzyjnych. Państwa-strony powinny wykorzystywać te środki i podejmować kroki w celu zapobiegania tworzeniu nowych barier i usuwania istniejących, których dzieci z niepełnosprawnością doświadczają w środowisku cyfrowym.

⁴⁰ Raport „Our rights in a digital world” [„Nasze prawa w cyfrowym świecie”], s. 30.

⁴¹ Komentarz Ogólny nr 21 (2017), pkt 35.

90. Dzieci z różnymi rodzajami niepełnosprawności, w tym z niepełnosprawnością fizyczną, intelektualną, psychospołeczną, słuchową i wzrokową, napotykają na różne bariery w dostępie do środowiska cyfrowego, takie jak treści w formach niedostosowanych do ich szczególnych potrzeb, ograniczony dostęp do przystępnych cenowo rozwiązań z zakresu technologii wspomagających w domu, szkole i w społeczności oraz zakaz korzystania z urządzeń cyfrowych w szkołach, placówkach służby zdrowia i innych środowiskach. Państwa-strony powinny zapewnić dzieciom z niepełnosprawnością dostęp do treści w formach dostosowanych do ich szczególnych potrzeb i wyeliminować zasady mające dyskryminujące skutki dla takich dzieci. Powinny one w razie potrzeby zapewnić dostęp do przystępnych cenowo rozwiązań technicznych z zakresu technologii wspomagających, w szczególności dla dzieci z niepełnosprawnością żyjących w ubóstwie, oraz organizować kampanie społeczne, szkolenia i zasoby dla dzieci z niepełnosprawnością, ich rodzin i personelu placówek oświatowych i innych właściwych, tak aby dysponowali oni wystarczającą wiedzą i umiejętnościami pozwalającymi na skuteczne korzystanie z technologii cyfrowych.

91. Państwa-strony powinny promować innowacje technologiczne spełniające wymagania dzieci z różnego rodzaju niepełnosprawnością i dbać o to, aby produkty i usługi cyfrowe były projektowane z myślą o uniwersalnej dostępności, dzięki czemu mogłyby z nich korzystać wszystkie dzieci bez wyjątku bez potrzeby ich dostosowywania. Dzieci z niepełnosprawnością powinny brać udział w procesie projektowania i wprowadzania polityki, produktów i usług mających wpływ na realizację przysługujących im praw w środowisku cyfrowym.

92. Dzieci z niepełnosprawnością mogą być w większym stopniu narażone na zagrożenia, w tym cyberagresję oraz wykorzystywanie i niegodziwe traktowanie w celach seksualnych w środowisku cyfrowym. Państwa-strony powinny identyfikować i rozwiązywać problemy zagrożeń czyhających na dzieci z niepełnosprawnościami, podejmując działania zmierzające do zapewnienia im bezpieczeństwa w środowisku cyfrowym, jednocześnie przeciwdziałając uprzedzeniom, z jakimi mogą się one zetknąć, a które mogą prowadzić do nadmiernej ochrony lub wykluczenia. Informacje na temat bezpieczeństwa, strategie ochronne i informacje publiczne, usługi oraz fora dotyczące środowiska cyfrowego powinny być udostępniane w formach dostosowanych dla osób ze szczególnymi potrzebami.

X. Opieka zdrowotna i pomoc społeczna

93. Technologie cyfrowe mogą ułatwiać dostęp do świadczeń zdrowotnych oraz przyczyniać się do podnoszenia jakości świadczeń diagnostycznych i leczniczych dotyczących zdrowia fizycznego i psychicznego oraz żywienia matki, noworodka, dziecka i młodzieży. Oferują one także istotne możliwości dotarcia do dzieci w niekorzystnej lub trudnej sytuacji lub ze społeczności żyjących z dala od większych ośrodków. W warunkach zagrożenia publicznego, kryzysów zdrowotnych lub humanitarnych dostęp do świadczeń i informacji zdrowotnych za pośrednictwem technologii cyfrowych może stać się jedyną możliwością.

94. Dzieci wskazywały, że cenią sobie możliwość poszukiwania w Internecie informacji oraz pomocy w zakresie zdrowia i dobrego samopoczucia, w tym dotyczących zdrowia fizycznego, psychicznego oraz seksualnego i reprodukcyjnego, dojrzewania, seksualności i poczęcia.⁴² Zwłaszcza młodzież chce dostępu do bezpłatnych, poufnych, dostosowanych do wieku i niedyskryminacyjnych usług internetowych związanych ze zdrowiem psychicznym, seksualnym i reprodukcyjnym.⁴³ Państwa-strony powinny zapewnić bezpieczny i poufny dostęp dzieci do rzetelnych informacji oraz świadczeń zdrowotnych, w tym w zakresie poradnictwa psychologicznego.⁴⁴ W ramach przedmiotowych usług przetwarzanie danych dzieci powinno ograniczać się do zakresu niezbędnego do wykonania danej usługi, a same usługi powinny być świadczone przez specjalistów lub odpowiednio przeszkolone osoby przy zastosowaniu uregulowanych mechanizmów nadzoru. Państwa-Strony powinny zadbać, aby cyfrowe produkty i usługi zdrowotne nie tworzyły ani nie pogłębiały nierówności w dostępie dzieci do bezpośrednich świadczeń zdrowotnych.

95. Państwa-strony powinny promować i inwestować w działalność badawczo-rozwojową skoncentrowaną na szczególnych potrzebach zdrowotnych dzieci i wspierającą uzyskiwanie pozytywnych wyników leczenia u dzieci dzięki postępowi technologicznemu. Usługi cyfrowe powinny być wykorzystywane jako uzupełnienie i usprawnienie świadczeń zdrowotnych

⁴² Raport „Our rights in a digital world” [„Nasze prawa w cyfrowym świecie”], s. 37.

⁴³ Komentarz Ogólny nr 20 (2016), pkt 59.

⁴⁴ Tamże, pkt 47 i 59.

udzielanych dzieciom bezpośrednio.⁴⁵ Państwa-strony powinny wprowadzać lub uaktualniać regulacje nakładające na dostawców technologii i usług medycznych obowiązek uwzględniania praw dziecka w ich funkcjonalności, treści oraz procesie ich dystrybucji.

96. Państwa-strony powinny zwalczać za pomocą regulacji znane zagrożenia i aktywnie rozpatrywać pojawiające się wyniki badań i dowody w sektorze zdrowia publicznego, aby zapobiegać rozpowszechnianiu błędnych informacji oraz materiałów i usług, które mogą zaszkodzić zdrowiu psychicznemu lub fizycznemu dzieci. Niezbędne mogą się okazać również środki zapobiegające niezdrowemu korzystaniu z gier wideo lub mediów społecznościowych, np. w postaci regulacji przeciwdziałających projektowaniu cyfrowemu blokującemu rozwój i prawa dzieci.⁴⁶

97. Państwa-strony powinny zachęcać do wykorzystywania technologii cyfrowych w celu promowania zdrowego stylu życia, w tym aktywności fizycznej i społecznej.⁴⁷ Powinny one regulować kwestie reklamy, marketingu i innych właściwych usług cyfrowych o charakterze skierowanym lub nieodpowiednim do wieku, aby zapobiec promocji niezdrowych produktów, w tym niektórych produktów spożywczych i napojów, alkoholu, narkotyków oraz wyrobów tytoniowych i innych wyrobów nikotynowych wśród dzieci.⁴⁸ Tego rodzaju regulacje dotyczące środowiska cyfrowego powinny być zgodne z regulacjami obowiązującymi w środowisku poza siecią i nadążać za ich zmianami.

98. Technologie cyfrowe oferują dzieciom wiele możliwości poprawy zdrowia i samopoczucia pod warunkiem zachowania równowagi między korzystaniem z nich a potrzebą odpoczynku, ćwiczeń i bezpośrednich kontaktów z rówieśnikami, rodziną i społecznością. Państwa-strony powinny opracować wskazówki dla dzieci, rodziców, opiekunów i wychowawców dotyczące znaczenia zdrowej równowagi między aktywnością cyfrową i niecyfrową oraz odpowiedniej ilości wypoczynku.

XI. Nauka, rekreacja i kultura

A. Prawo do nauki

99. Środowisko cyfrowe może znacząco ułatwić i zwiększyć dostęp dzieci do wysokiej jakości edukacji włączającej, w tym rzetelnych zasobów do nauki w ramach edukacji formalnej, pozaformalnej, nieformalnej, koleżeńskiej i samokształcenia. Korzystanie z technologii cyfrowych może również wzmocnić kontakty między nauczycielem a uczniem oraz między uczącymi się. Dzieci podkreślały istotną rolę technologii cyfrowych w poprawie ich dostępu do edukacji i wspieraniu ich nauki oraz uczestnictwa w zajęciach pozalekcyjnych.⁴⁹

100. Państwa-strony powinny wspierać instytucje edukacyjne i kulturalne, takie jak archiwa, biblioteki i muzea, w umożliwianiu dzieciom dostępu do różnorodnych cyfrowych i interaktywnych zasobów edukacyjnych, w tym zasobów autochtonicznych oraz zasobów w językach zrozumiałych dla dzieci. Te i inne wartościowe zasoby mogą wspierać angażowanie się dzieci we własne działania twórcze, obywatelskie i kulturalne oraz umożliwić im poznanie sposobów działania innych.⁵⁰ Państwa-strony powinny zwiększać możliwości dzieci w zakresie uczenia się przez Internet i przez całe życie.

101. Państwa-strony powinny sprawiedliwie inwestować w infrastrukturę technologiczną w szkołach i innych miejscach nauki, zapewniając dostępność i przystępność dostatecznej liczby komputerów, wysokiej jakości szybkich łączy szerokopasmowych oraz stabilne źródło energii elektrycznej, szkolenie nauczycieli w zakresie korzystania z cyfrowych technologii edukacyjnych, dostępność i bieżące utrzymanie rozwiązań technologicznych w szkołach. Powinny one także wspierać tworzenie i rozpowszechnianie różnorodnych cyfrowych zasobów edukacyjnych dobrej jakości w językach zrozumiałych dla dzieci oraz dbać o niepogłębianie istniejących nierówności, np. doświadczanych przez dziewczęta. Państwa-strony powinny dopilnować, aby korzystanie z technologii cyfrowych nie hamowało edukacji stacjonarnej i było uzasadnione celami edukacyjnymi.

102. W przypadku dzieci nieobecnych fizycznie w szkole lub mieszkających na terenach oddalonych od większych ośrodków, lub też znajdujących się w niekorzystnej lub trudnej sytuacji

⁴⁵ Tamże, pkt 47–48.

⁴⁶ Komentarz Ogólny nr 15 (2013), pkt 84.

⁴⁷ Komentarz Ogólny nr 17 (2013), pkt 13.

⁴⁸ Komentarz Ogólny nr 15 (2013), pkt 77.

⁴⁹ Raport „Our rights in a digital world” [„Nasze prawa w cyfrowym świecie”], s. 14, 16 i 30.

⁵⁰ Komentarz Ogólny nr 17 (2013), pkt 10.

cyfrowe technologie edukacyjne mogą umożliwić naukę zdalną lub mobilną.⁵¹ Państwa-strony powinny zapewnić istnienie odpowiedniej infrastruktury pozwalającej wszystkim dzieciom na dostęp do podstawowych mediów niezbędnych do nauki zdalnej, w tym dostęp do urządzeń, energii elektrycznej, łączności, materiałów edukacyjnych i pomocy merytorycznej. Powinny one także zapewnić dysponowanie przez szkoły odpowiednimi zasobami umożliwiającymi zapoznanie rodziców i opiekunów z zasadami nauki zdalnej w domu, a także zadbać, aby cyfrowe produkty i usługi edukacyjne nie tworzyły ani nie pogłębiały nierówności w dostępie dzieci do stacjonarnych usług edukacyjnych.

103. Państwa-strony powinny wypracować oparte na dowodach zasady, standardy i wytyczne dla szkół i innych właściwych jednostek odpowiedzialnych za zamawianie i stosowanie technologii i materiałów edukacyjnych dla zwiększenia zakresu świadczonych cennych korzyści edukacyjnych. Standardy dotyczące cyfrowych technologii edukacyjnych powinny gwarantować korzystanie z nich w sposób etyczny i odpowiedni do celów edukacyjnych bez narażania dzieci na przemoc, dyskryminację, niewłaściwe wykorzystanie ich danych osobowych, wyzysk handlowy bądź inne naruszenia ich praw, takie jak wykorzystanie technologii cyfrowych do dokumentowania aktywności dziecka i udostępniania materiału rodzicom lub opiekunom bez wiedzy lub zgody dziecka.

104. Państwa-strony powinny zapewnić nauczanie umiejętności cyfrowych w szkołach w ramach podstawowego programu nauczania, poczynając od poziomu przedszkolnego przez wszystkie lata nauki szkolnej, a także ocenę stosowanych metod pedagogicznych na podstawie ich wyników.⁵² Programy nauczania powinny uwzględniać wiedzę i umiejętności pozwalające na bezpieczne posługiwanie się szeroką gamą narzędzi i zasobów cyfrowych, w tym dotyczące treści, tworzenia, współpracy, uczestnictwa, socjalizacji i zaangażowania obywatelskiego. Programy nauczania powinny także obejmować krytyczne rozumienie, wskazówki, jak znaleźć godne zaufania źródła informacji i rozpoznać dezinformację oraz inne formy tendencyjnych lub nieprawdziwych treści, w tym w sprawach dotyczących zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego, praw człowieka, w tym także praw dziecka w środowisku cyfrowym, oraz dostępnych form wsparcia i środków zaradczych. Powinny one także upowszechniać wśród dzieci wiedzę na temat możliwych negatywnych skutków narażenia na zagrożenia związane z treścią, kontaktem, zachowaniem i umowami, obejmujące cyberagresję, handel ludźmi, wykorzystywanie seksualne i niegodziwe traktowanie w celach seksualnych oraz inne formy przemocy, a także na temat strategii radzenia sobie z nimi w celu ograniczenia szkód oraz strategii ochrony danych osobowych własnych i innych osób, jak również budowania umiejętności społecznych i emocjonalnych oraz odporności dzieci.

105. Coraz większe znaczenie ma zrozumienie przez dzieci zasad funkcjonowania środowiska cyfrowego, w tym jego infrastruktury, praktyk biznesowych, strategii perswazyjnych i sposobów wykorzystywania automatycznego przetwarzania oraz danych osobowych i monitoringu, a także możliwych negatywnych skutków cyfryzacji dla społeczeństw. Nauczyciele, w szczególności prowadzący edukację w zakresie umiejętności cyfrowych, zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego, powinni być przeszkoleni z zabezpieczeń związanych ze środowiskiem cyfrowym.

B. Prawo do kultury, rekreacji i zabawy

106. Środowisko cyfrowe promuje prawo dziecka do kultury, rekreacji i zabawy, które ma zasadnicze znaczenie dla jego dobrego samopoczucia i rozwoju.⁵³ Dzieci w każdym wieku wskazywały, że dzięki kontaktowi z szeroką gamą wybranych przez siebie produktów i usług cyfrowych odczuwały przyjemność, zainteresowanie i odprężenie,⁵⁴ jednak obawiały się, że dorośli mogą nie rozumieć znaczenia zabawy cyfrowej i tego, jak można się nią dzielić z przyjaciółmi.⁵⁵

107. Cyfrowe formy kultury, rekreacji i zabawy powinny wspierać i przynosić korzyści dzieciom oraz odzwierciedlać i promować ich zróżnicowaną tożsamość, w szczególności tożsamość kulturową, język i dziedzictwo. Mogą one ułatwiać nabywanie przez dzieci umiejętności społecznych, naukę, wypowiedanie się, podejmowanie aktywności twórczych, np. muzycznych i

⁵¹ Wspólne zalecenie ogólne nr 31 Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet/komentarz ogólny nr 18 Komitetu Praw Dziecka (2019), pkt 64 oraz Komitet Praw Dziecka, Komentarz Ogólny nr 11 (2009), pkt 61 i Komentarz Ogólny nr 21 (2017), pkt 55.

⁵² Komentarz Ogólny nr 20 (2016), pkt 47.

⁵³ Komentarz Ogólny nr 17 (2013), pkt 7.

⁵⁴ Raport „Our rights in a digital world” [„Nasze prawa w cyfrowym świecie”], s. 22.

⁵⁵ Komentarz Ogólny nr 17 (2013), pkt 33.

artystycznych, a także budować poczucie przynależności i wspólnej kultury.⁵⁶ Uczestnictwo w życiu kulturalnym w sieci przyczynia się do kształtowania kreatywności, tożsamości, spójności społecznej i różnorodności kulturowej. Państwa-strony powinny zapewnić dzieciom możliwość wykorzystywania czasu wolnego na eksperymentowanie z technologiami teleinformatycznymi, wyrażanie siebie i uczestnictwo w życiu kulturalnym w sieci.

108. Państwa-strony powinny wprowadzać regulacje i przekazywać wskazówki dla specjalistów, rodziców i opiekunów, a w stosownych przypadkach podejmować współpracę z dostawcami usług cyfrowych dla zapewnienia, aby technologie i usługi cyfrowe przeznaczone dla dzieci, używane przez nie lub mające na nie wpływ w czasie wolnym, były projektowane, rozpowszechniane i wykorzystywane w sposób zwiększający możliwości dzieci w zakresie kultury, rekreacji i zabawy. Obejmuje to pobudzanie innowacyjności w obszarze zabaw cyfrowych i powiązanych aktywności wspierających autonomię dziecka, jego rozwój osobisty oraz przynoszących mu radość.

109. Państwa-strony powinny zadbać o równowagę między promocją możliwości kulturalnych, rekreacyjnych i zabawy w środowisku cyfrowym a zapewnieniem atrakcyjnych alternatyw w fizycznych lokalizacjach, w których mieszkają dzieci. Szczególnie w pierwszych latach życia dzieci przyswajają język, nabywają koordynację ruchową, umiejętności społeczne i inteligencję emocjonalną głównie przez zabawę polegającą na ruchu fizycznym i bezpośredniej interakcji twarzą w twarz z innymi osobami. W przypadku starszych dzieci zabawa i rekreacja związane z aktywnością fizyczną, grami zespołowymi i innymi zajęciami rekreacyjnymi na wolnym powietrzu mogą przynieść korzyści zdrowotne, a także kształtować umiejętności funkcjonalne i społeczne.

110. Spędzanie czasu wolnego w środowisku cyfrowym może narażać dzieci na ryzyko szkody, np. w związku z nieprzejrzystą lub wprowadzającą w błąd reklamą czy też wysoce perswazyjnymi lub przypominającymi hazard funkcjonalnościami. Poprzez wprowadzanie lub stosowanie ochrony danych osobowych, podejścia uwzględniającego ochronę prywatności w fazie projektowania i bezpieczeństwa w fazie projektowania oraz innych środków prawnych państwa-strony powinny zadbać, aby przedsiębiorcy nie kierowali swoich działań do dzieci z wykorzystaniem takich czy innych technik stawiających interes handlowy wyżej niż dobro dziecka.

111. W przypadku gdy państwa-strony lub przedsiębiorcy podają zalecenia, klasyfikacje wiekowe, oznakowanie lub certyfikaty dotyczące określonych form zabawy i rekreacji cyfrowej, powinny być one sformułowane w taki sposób, aby nie ograniczały dostępu dzieci do środowiska cyfrowego jako całości ani nie naruszały dostępnych im możliwości spędzania czasu wolnego i innych praw.

XII. Szczególne środki ochrony

A. Ochrona przed wyzyskiem ekonomicznym, seksualnym i innymi formami wyzysku

112. Dzieci należy chronić przed wszelkimi formami wyzysku naruszającymi w jakichkolwiek aspektach ich dobro w środowisku cyfrowym. Wyzysk może występować w wielu formach, np. wyzysku ekonomicznego, w tym pracy dzieci, wykorzystywania seksualnego i niegodziwego traktowania w celach seksualnych, sprzedaży, handlu i uprowadzania oraz rekrutacji dzieci do udziału w działalności przestępczej, w tym w różnych formach cyberprzestępczości. Tworząc i udostępniając treści, dzieci mogą być aktorami gospodarczymi w środowisku cyfrowym, co może skutkować ich wyzyskiem.

113. Państwa-strony powinny dokonać weryfikacji odpowiednich przepisów i polityki w celu zapewnienia ochrony dzieci przed wyzyskiem ekonomicznym, seksualnym i innymi formami wyzysku oraz ochrony ich praw w zakresie pracy w środowisku cyfrowym i związanych z tym możliwości zarobkowania.

114. Państwa-strony powinny zapewnić istnienie odpowiednich mechanizmów egzekwowania prawa oraz wspierać dzieci, rodziców i opiekunów w uzyskiwaniu dostępu do odpowiednich środków ochrony.⁵⁷ Powinny one stanowić prawo gwarantujące ochronę dzieci przed szkodliwymi towarami, takimi jak broń czy narkotyki, lub usługami, takimi jak gry hazardowe. Powinny być stosowane niezawodne systemy weryfikacji wieku pozwalające zapobiegać uzyskiwaniu przez dzieci dostępu do produktów i usług, których posiadanie lub korzystanie przez nie jest nielegalne. Tego rodzaju systemy powinny spełniać wymagania ochrony danych i zabezpieczeń.

⁵⁶ Tamże, pkt 5.

⁵⁷ Komentarz Ogólny nr 16 (2013), pkt 37.

115. Biorąc pod uwagę zobowiązania państw do prowadzenia dochodzenia, ścigania i karania handlu ludźmi, w tym działań składających się na ten proceder i powiązanego z nim zachowania, państwa strony powinny opracować i zaktualizować przepisy dotyczące zwalczania handlu ludźmi, tak aby przewidywały zakaz rekrutacji dzieci przez grupy przestępcze z użyciem technologii.

116. Państwa-strony powinny zapewnić wprowadzenie odpowiednich przepisów prawnych służących ochronie dzieci przed przestępstwami mającymi miejsce w środowisku cyfrowym, w tym oszustwami i kradzieżą tożsamości, a także przeznaczyć odpowiednie zasoby na czynności dochodzeniowo-śledcze i ściganie przestępstw w środowisku cyfrowym. Państwa-strony powinny także wymagać wysokiego standardu cyberbezpieczeństwa, stosowania zasad ochrony prywatności w fazie projektowania i bezpieczeństwa w fazie projektowania w przypadku usług i produktów, z których korzystają dzieci, w celu ograniczenia do minimum ryzyka takich przestępstw.

B. Wymiar sprawiedliwości dla nieletnich

117. Dzieciom można postawić zarzuty, oskarżenie lub stwierdzić naruszenie przez nie przepisów dotyczących cyberprzestępczości. Państwa-strony powinny zadbać o to, aby osoby odpowiedzialne za wyznaczanie kierunków polityki uwzględniały skutki takich przepisów dla dzieci, koncentrowały się na zapobieganiu i dokładały wszelkich starań, aby stworzyć i stosować alternatywy dla wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych.

118. Przygotowane przez dzieci samodzielnie materiały o zabarwieniu seksualnym, które posiadają i/lub udostępniają one za własną zgodą i wyłącznie na własny użytek nie powinny być uznawane za przestępstwo. Należy tworzyć przyjazne dzieciom kanały pozwalające im w sposób bezpieczny szukać porady i pomocy w sprawach samodzielnie tworzonych treści o charakterze seksualnym.

119. Państwa-strony powinny zapewnić, aby technologie cyfrowe, mechanizmy monitoringu, takie jak oprogramowanie do rozpoznawania twarzy, a także profilowanie ryzyka stosowane w zapobieganiu przestępstwom, prowadzeniu czynności dochodzeniowo-śledczych w ich sprawie oraz ich ściganiu nie były wykorzystywane do niesprawiedliwego namierzania dzieci podejrzanych lub oskarżonych o popełnienie przestępstwa ani nie były stosowane w sposób powodujący naruszenie ich praw, w szczególności prawa do prywatności, godności i swobody zrzeszania się.

120. Komitet stwierdza, że jeżeli cyfryzacja postępowania sądowego skutkuje brakiem osobistego kontaktu z dzieckiem, może to mieć negatywny wpływ na środki resocjalizacyjne i naprawcze (restytucyjne) wymiaru sprawiedliwości oparte na rozwijaniu relacji z dzieckiem. W takich przypadkach, a także w sytuacji, gdy dzieci są pozbawiane wolności, państwa-strony powinny zapewnić kontakt osobisty sprzyjający rozwijaniu przez dzieci umiejętności współpracy z sądami i w procesie resocjalizacji.

C. Ochrona dzieci w konfliktach zbrojnych, dzieci migrantów i dzieci w innej trudnej sytuacji

121. Środowisko cyfrowe może zapewnić dzieciom w trudnej sytuacji życiowej, w tym dzieciom w konfliktach zbrojnych, przesiedlonym wewnątrz, migrantom, ubiegającym się o azyl i uchodźcom, dzieciom bez opieki, żyjącym na ulicy i dotkniętym klęskami żywiołowymi, dostęp do ratujących życie informacji niezbędnych do ich ochrony. Środowisko cyfrowe może także umożliwić im utrzymywanie kontaktu z rodziną, umożliwić dostęp do edukacji, świadczeń zdrowotnych i innych podstawowych usług, a także pozwolić im uzyskać jedzenie i bezpieczne schronienie. Państwa-strony powinny zapewnić takim dzieciom bezpieczny, prywatny i korzystny dostęp do środowiska cyfrowego oraz chronić je przed wszelkimi formami przemocy, wyzysku i niegodziwego traktowania.

122. Państwa-strony powinny zadbać, aby dzieci za pośrednictwem środowiska cyfrowego nie były rekrutowane ani wykorzystywane w konfliktach, w tym konfliktach zbrojnych. Obejmuje to zapobieganie, kryminalizację i zagrożenie karą różnych form nagabywania i uwodzenia dzieci przy użyciu technologii, np. poprzez korzystanie z platform społecznościowych lub usług czatu w grach online.

XIII. Współpraca międzynarodowa i regionalna

123. Transgraniczny i ponadnarodowy charakter środowiska cyfrowego wymusza ścisłą współpracę międzynarodową i regionalną na rzecz zapewnienia skutecznego poszanowania, ochrony i wykonywania prawa dziecka w środowisku cyfrowym przez wszystkie zainteresowane

strony, w tym państwa, przedsiębiorców i inne podmioty. Dlatego niezwykle ważna jest współpraca dwustronna i wielostronna państw-stron z krajowymi i międzynarodowymi organizacjami pozarządowymi, agencjami ONZ, przedsiębiorcami i organizacjami specjalizującymi się w ochronie dzieci i prawach człowieka w środowisku cyfrowym.

124. Państwa-strony powinny promować i wносить wkład w międzynarodową i regionalną wymianę wiedzy fachowej i dobrych praktyk oraz ustanawiać i propagować budowanie potencjału, zasoby, standardy, regulacje i środki ochrony ponad granicami państw umożliwiające realizację praw dziecka w środowisku cyfrowym przez wszystkie państwa. Powinny one działać na rzecz sformułowania wspólnej definicji tego, co stanowi przestępstwo w środowisku cyfrowym, wzajemnej pomocy prawnej oraz do wspólnego gromadzenia i udostępniania dowodów.

XIV. Rozpowszechnienie dokumentu

125. Państwa-strony powinny zadbać o szerokie rozpowszechnienie niniejszego Komentarza Ogólnego, w tym z wykorzystaniem technologii cyfrowych, wśród wszystkich odpowiednich zainteresowanych stron, w szczególności parlamentów i organów rządowych, w tym odpowiedzialnych za przekrojową i sektorową transformację cyfrową, a także członków wymiaru sprawiedliwości, przedsiębiorstw, mediów, społeczeństwa obywatelskiego i ogółu społeczeństwa, wychowawców i dzieci, oraz został udostępniony w wielu formatach i językach, w tym w wersjach dostosowanych do wieku.

Przetłumaczono z języka angielskiego na język polski dla Fundacji Orange, listopad 2022.

Treść oryginału w jęz. angielskim: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021-childrens-rights-relation>